

BRENDA PREHAL

Fornleifaskráning vegna lagningar jarðstrengs í Fljótum

Forsíðumynd: Horft til suðausturs yfir stekk við Berghyl.

© Brenda Prehal/Byggðasafn Skagfirðinga
2021/241

Efnisyfirlit

Inngangur.....	4
Tilgangur fornleifaskráningar.....	4
Aðferðarfræði	5
Fornleifaskráning	7
Nýrækt	7
Stóra-Holt	7
Minna-Holt	7
Slétta	7
Stóra-Brekka	13
Bergland	14
Stóra-Pverá	15
Skeið	16
Heimildaskrá	17
Hnitaskrá.....	18

Inngangur

Vorið 2021 fór fram fornleifakönnun og fornleifaskráning í Fljótum. Verkið var unnið af Fornleifadeild Byggðasafns Skagfirðinga fyrir RARIK. Vettvangsskráning fór fram þann 23 og 26 apríl. Að vestanverðu Fljótaá, náði skráningarsvæðið frá bænum Skeiði í suðri að Sléttu í norðri. Einnig voru skráðar línuleiðir frá Sléttu yfir Fljótaá að bænum Nýrækt. Alls 7 lönd voru skoðuð vegna jarðstrengs. Vettvangsvinna, úrvinnsla og skýrsluskrif voru í höndum Brendu Prehal fornleifafræðings.

Verknúmer Minjastofnunar Íslands: 2659

Tilgangur fornleifaskráningar

Fornleifaskráning er forsenda þess að hægt sé að gera heildstætt mat á minjum og minjagildi og er undirstaða allrar minjavörslu og áætlunar um varðveislu og kynningu minja. Með markvissri heildarskráningu skapast grundvöllur til að fylgjast með minjastöðum, hvort þeir séu í hættu vegna skipulagsgerðar eða annarra framkvæmda og hvort náttúrulegar aðstæður geti spillt þeim á einhvern hátt.

Allar fornleifar eldri en 100 ára falla undir ákvæði Menningarminjalaga nr. 80 frá 29. júní 2012.¹ Fornleifar teljast, samkvæmt 3. gr. laganna „hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri [...]“

Um skráningu vegna skipulags og undirbúnings framkvæmda segir í 16. gr.: „Skráning fornleifa, húsa og mannvirkja skal fara fram áður en gengið er frá aðalskipulagi eða deiliskipulagi. Áður en deiliskipulag er afgreitt eða leyfi til framkvæmda eða rannsókna er gefið út skal skráning ætíð fara fram á vettvangi. [...] Sá sem ber ábyrgð á skipulagsgerð í samræmi við skipulagslög skal standa straum af kostnaði við skráninguna. Ríkissjóður skal þó bera kostnað af fornleifaskráningu sem fram fer innan þjóðlendu nema um annað hafi verið samið. Skulu skipulagsyfirvöld hafa samráð við Minjastofnun Íslands um tilhögun skráningar eða endurskoðun á fyrri fornleifa-, húsa- og mannvirkjaskrárm með hliðsjón af fyrirhuguðum breytingum á skipulagi [...]

Í 24 gr. segir: „Ef fornminjar sem áður voru ókunnar finnast við framkvæmd verks skal sá sem fyrir því stendur stöðva framkvæmd án tafar. Skal Minjastofnun Íslands láta framkvæma

¹ Lögin má í heild skoða á vefsíðu Alþingis: <https://www.althingi.is/lagas/nuna/2012080.html>

vettvangskönnun umsvifalaust svo skera megí úr um eðli og umfang fundarins. Stofnuninni er skylt að ákveða svo fljótt sem auðið er hvort verki megí fram halda og með hvaða skilmálum. Óheimilt er að halda framkvæmdum áfram nema með skriflegu leyfi Minjastofnunar Íslands.“ Þetta á að sjálfsögðu bæði við um minjar sem ekki eru sýnilegar á yfirborði en koma í ljós við jarðrask sem og minjar sem kunna að finnast eftir að fornleifaskráningu lýkur og skráningaraðilum hefur af einhverjum sökum yfirsétt.

Aðferðarfræði

Í undirbúningi að vettvangsskráningu fornleifa er farið í gegnum ritheimildir svo sem fornbréfasafn, örnefnaskrár, jarðabækur og byggðasögurit auk þess sem talað er við staðkunnuga þar sem það er mögulegt. Vettvangsferðir felast í því að svæði eru gengin og minjar leitaðar uppi, þeim lýst og þær mældar upp og ljósmyndaðar. Þar sem mögulegt er eru loftmyndir notaðar til að greina minjar eða svæði þar sem líklegt er að minjar finnist.

Í skýrslunni fá allar staðsettar fornleifar nafn jarðarinnar sem þær tilheyra, auk sameiginlegs verkefnanúmers sem Minjastofnun Íslands úthlutar og hlaupandi númer. Til dæmis fær meint kuml í landi Slétta raðnúmerið 1 og framan við það er sett verkefnisnúmer Minjastofnunar [2659-1]. Númerið er notað þegar vísað er til fornleifa í texta og á kortum. Í umfjöllun um einstaka minjar í skýrslunni er nafn jarðarinnar sem þær eru setti framan við númerið til aðgreiningar.

Lagt er mat á um hvaða tegund minja er að ræða, þ.e. hífýli manna, sjóhús o.s.frv., hversu vel þær eru varðveittar og í hve mikilli hættu þær eru af völdum utanaðkomandi áhrifa, s.s. jarðræktar eða landrofs. Ástand minja og hættumat er gefið upp eftir skráningarstöðlum Minjastofnunar Íslands sem finna má á vef stofnunarinnar: www.minjastofnun.is. Hættumat í þessu tilfelli miðast við mögulega hættu af völdum fyrirbyggjandi framkvæmda vegna lagningar jarðstrengs í Fljótum.

Við skráningu jarðstrengja eru skoðaðir 15m til beggja hliða út frá strenglögnum.

Minjarnar voru mældar upp á vettvangi með GPS tækjum sem gefa nákvæmni undir 1m í skekkju.

Yfirlitsmyndir er að finna aftast í skýrslunni, auk töflu þar sem allar helstu upplýsingar um einstakar minjar koma fram: Sérheiti ef um slíkt er að ræða, hlutverk, tegund, ástand, hættumat

og hættuorsök, áætlaður aldur o.s.frv. Þá er staðsetning minja, þar sem hún er þekkt, gefin upp í töflunni í Ísnetshnitum (ISN93). Loftmynd var fengin hjá Sveitarfélaginu Skagafirði.

Fornleifaskrá

Nýrækt

Engar minjar fundust innan 15m frá fyrirhugaða streng að Nýrækt. Sumar minjar eru um 80m NV af línunni en þær eru ekki í hættu nema línan breytist.

Stóra-Holt

Engar minjar fundust innan 15m frá fyrirhugaða streng að Stóra-Holti.

Minna-Holt

Engar minjar fundust innan 15m frá fyrirhugaða streng að Minna-Holti.

Slétta

Minjar eru við fyrirhugaða streng í landi eyðibýlisins Sléttu. Leið tvö, skálatóft, mögulegt fjárhús, tvær óþekktar tóftir, túnagarður og óþekkt þúst eru í hættu.

Slétta 2569-1

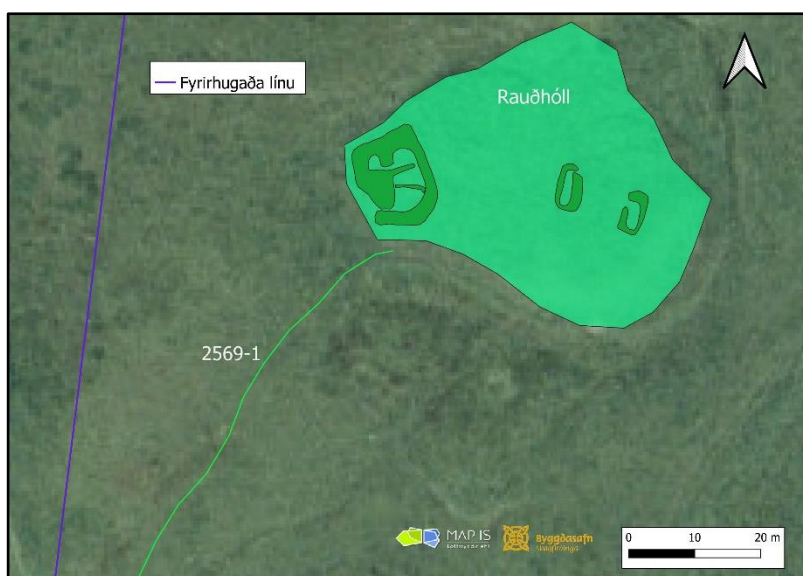
Hlutverk: Óþekkt

Tegund: Leið

Hættumat: Hætta – 12m
austur af fyrirhugaða línu

Staðhættir

Leiðin er um 515m NA af íbúðarhúsinu á Sléttu, um 80m vestan við Fljótaá á suðvesturverðu hól sem hefur örnefnið Rauðhóll.

Mynd 1. Minjar 2569-1 og Rauðhóll.

Lýsing

Leiðin er um 65m löng og liggur að Rauðhóli.

Aðrar Upplýsingar

Minjar eru efstir á Rauðhól en þær eru ekki í hættu nema línan breytist. Í Byggðasögu Skagafjarðar segir: „Niður við Fljótaá, nyrst í landi Sléttu, heita Sléttubakkar. Syðst í þeim er Rauðhóll, þar sem örnefnaskrá segir að grafinn sé einn af þrælum landnámsmannsins Helga nafars. Hey sem slegin voru á Sléttubökkum voru oft sett upp á hólum en fyrir kom að þau fuku. Var hættast við því ef suðvestan bylji komu úr Skeiðsdal“ (2019, bls. 50).

Slétta 2569-2

Hlutverk: Óþekkt

Tegund: Leið

Hættumat: Hætta – 17m
vestan við fyrirhugaða línu

Staðhættir

Leiðin er 265m norður af íbúðarhúsinu á Sléttu, um 80m vestan við Fljótaá, og 150m SV af Rauðhóli.

Lýsing

Leiðin er um 400m löng.

Norðurhluti hennar liggur frá norðri til suðurs en sveigir síðan vestur eftir um 150 metra suður. Mögulegt er að báðar leiðir 2569-1 og 2569-2 séu eins. Margar fornminjar eru vestur af 2569-2 en eru ekki í hættu nema línan breytist.

Mynd 2. 2569-2.

Slétta 2569-3

Hlutverk: Skáli

Tegund: Tóft

Hættumat: Mikil hætta – 1m
vestan við fyrirhugaða línu

Staðhættir

Tóftin er um 130m SA af íbúðarhúsinu á Sléttu, beint sunnan við bæjarlækinn, og um 130m vestan við Fljótaá. Hún er í svæði sem kallast Ólafskofagerði.

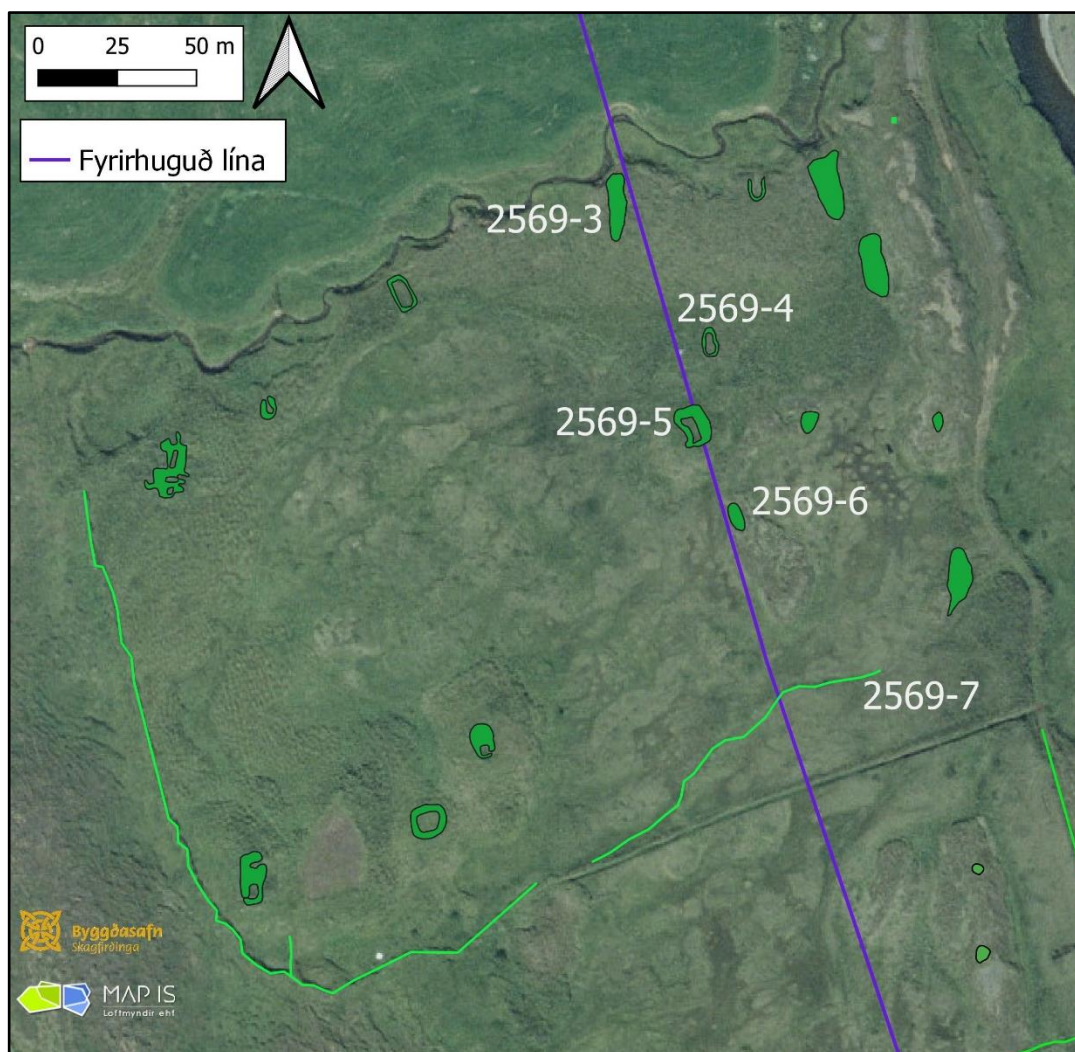
Mynd 3. Skálatóft, horft til S.

Lýsing

Tóftin er um 6m x 20m að utanmáli og er grasi, mosa, og lyng gróin. Hún er illgreinanleg.

Aðrar Upplýsingar

Í Byggðasögu Skagafjarðar segir: „Skáli frá miðöldum fannst við fornleifakönnun innan garðs á Ólafskofagerði sumarið 2018. Var hann á suðurbakka Brunnárinnar um 130 m suðaustan við bæinn á Sléttu. Engar heimildir geta um þetta bæjarstæði. Því er ómögulegt að segja til um hvort þarna hafi bærinn á Sléttu eitt sinn staðið eða bær með öðru nafni. Mögulegt er tvíbýlt hafi verið á Sléttu og Sléttubæirnir staðið beggja vegna árinna. Hafi verið þarna sérstakt býli, hefur það hvorki ratað í heimildir né munnmæli um nafn þess varðveist. Sléttu er ekki getið í heimildum fyrr en á 15 öld og saga jarðarinnar fram að þeim tíma því óskrifuð. Skálatóftin er um 20 m löng að utnmáli og sæmilega glögg þegar nærri henni er komið en gróður tóftinni sker sig ekki frá umhverfinu. Ekki fundust aðrar tóftir þarna nærri eins og mætti búast við hjá svo stórum mannabústað. Þess ber þó að geta að undir nýrri tóftum á Ólafskofagerði gætu leynst fornar tóftir þó nokkur spotti sé suður og upp að þeim frá skálatóftinni“ (2019, bls. 52-53).

Mynd 4. Minjar í Ólafskofagerði.

Slétta 2569-4

Hlutverk: Óþekkt

Tegund: Tóft

Hættumat: Hætta – 8,5 austan af fyrirhugaða línu

Staðhættir

Möguleg tóft er um 185m SA af íbúðarhúsinu á Sléttu og um 130m vestan við Fljótaá. Hún er í Ólafskofagerði.

Mynd 5. 2569-4, horft til SA.

Lýsing

Möguleg tóft er um 5m x 9m að utanmáli og er grasi, mosa, og lyng gróin. Hún er illgreinanleg.

Aðrar Upplýsingar

Margar minjar eru í Ólafskofagerði þannig að allt svæðið er í hættu. Í Byggðasögu Skagafjarðar segir: „Ólafskofagerði er um 300m sunnan við bæinn á Sléttu. Þar eru nokkrar tóftir á hólum syðst og vestast innan garðs. Hann er um 200m langur og liggur vestan við gerðið og niður mýrarnar að sunnan. Brunná afmarkar gerðið að norðan og eru um 5 hektarar innan þess. Engar heimildir eru til um Ólafskofagerði eða Ólaf þann sem það dregur nafn sitt af. Gerðið er þó nefnt í örnefnaskrá en sögu þess í engu getið. Engar vísbendingar fundust um mannvist við tóftirnar efst eða vestast innan garðs á Ólafskofagerði og líklega eru þær síðari alda skepnahús frá Sléttu.“

Slétta 2569-5

Hlutverk: Fjánhús?

Tegund: Tóft

Hættumat: Mikil hætta – línan fer beint í gegn

Staðhættir

Tóftin er um 200m SA af íbúðarhúsinu á Sléttu og um 160m vestan við Fljótaá. Hún er í Ólafskofagerði.

Mynd 6. 2569-5, horft til SA.

Lýsing

Tóftin er um 10m x 12,5m að utanmáli og er grasi og mosa gróin. Hún liggur NV-SA.

Slétta 2569-6

Hlutverk: Óþekkt

Tegund: Tóft

Hættumat: Mikil hætta – 1,5m
vestan við fyrirhugaða línu

Staðhættir

Möguleg tóft er um 230m SA af íbúðarhúsinu á Sléttu og um 180m vestan við Fljótaá. Hún er í Ólafskofagerði.

Mynd 7. 2569-6, horft til SV.

Lýsing

Möguleg tóft er um 4m x 9m að utanmáli, hún liggur NV-SA, og er grasi, mosa, og lyng gróin. Hún er illgreinanleg.

Slétta 2569-7

Hlutverk: Túngarður

Tegund: Garðlag

Hættumat: Mikil hætta – línan fer
beint í gegn

Staðhættir

Garðlagið byrjar um 200m SV af íbúðarhúsinu á Sléttu. Það mætir fyrirhugaðri línu um 295m SA af íbúðarhúsinu. Það markar svæðið sem kallast Ólafskofagerði.

Mynd 8. 2569-7, horft til SV.

Lýsing

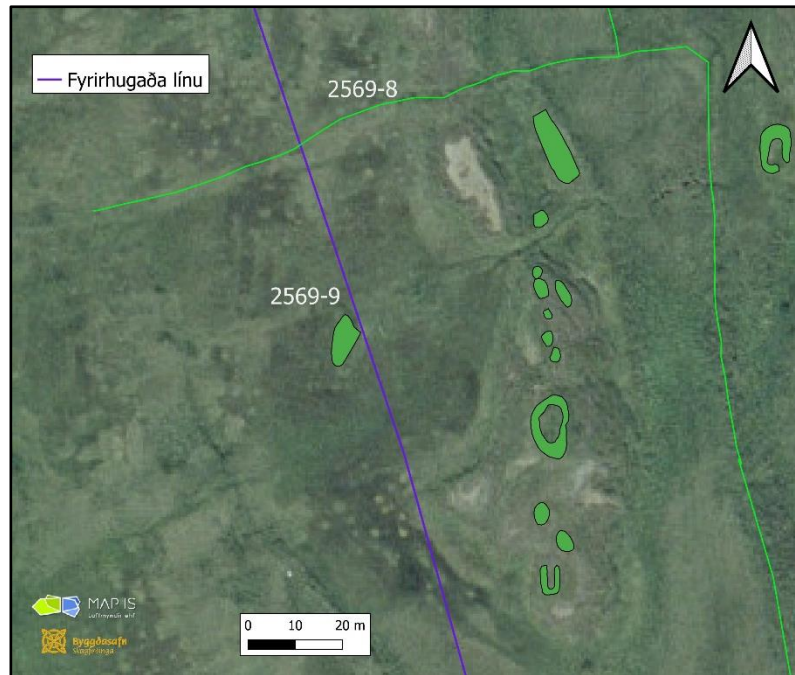
Garðlagið er um 390m langt, það liggur N-S í um 150m og snýr síðan austur. Það er um 1m á hæð og 2m á breidd og grasi gróin. Vestan megin liggur það N-S og er greinanlegra en austan megin sem liggur V-A.

Slétta 2569-8**Hlutverk:** Óþekkt**Tegund:** Garðlag**Hættumat:** Mikil Hætta –
línan fer beint í gegn**Staðhættir**

Garðlagið er um 250m sunnan við skálatóft (2569-3) og 66 – 110m vestan við Fljótaá.

Lýsing

Garðlagið er um 500m langt, um 1m á hæð, allt að 2m á breidd, og er grasi gróið. Það liggur V-A í um 115m og snýst síðan N-S.

Mynd 9. Minjar 2569-8 -11.

Aðrar Upplýsingar

Inni í þessu garðlaginu eru margar minjar sérstaklega austan við línuna. Á hryggnum með útsýni yfir Fljótaá er mögulegur kumlateigur sem er um 30m austan við línuna.

Slétta 2569-9**Hlutverk:** Óþekkt**Tegund:** Þúst**Hættumat:** Mikil hætta –
50cm vestan við fyrirhugaða línu**Staðhættir**

Þústin er um 460m SA af íbúðarhúsinu á Sléttu og um 155m vestan við Fljótaá.

Lýsing

Þústin er um 5m x 10,5m að utanmáli, um 1m á hæð, og er grasi gróin.

Mynd 10. 2569-9, horft til SV.

Stóra Brekka

Minjar eru við fyrirhugaða streng í landi Stóru Brekku. Mögulegur stekkur og heytóft eru í hættu.

Stóra Brekka 2569-10

Hlutverk: Stekkur?

Tegund: Tóft

Hættumat: Hætta – 9m vestan við fyrirhugaða línu

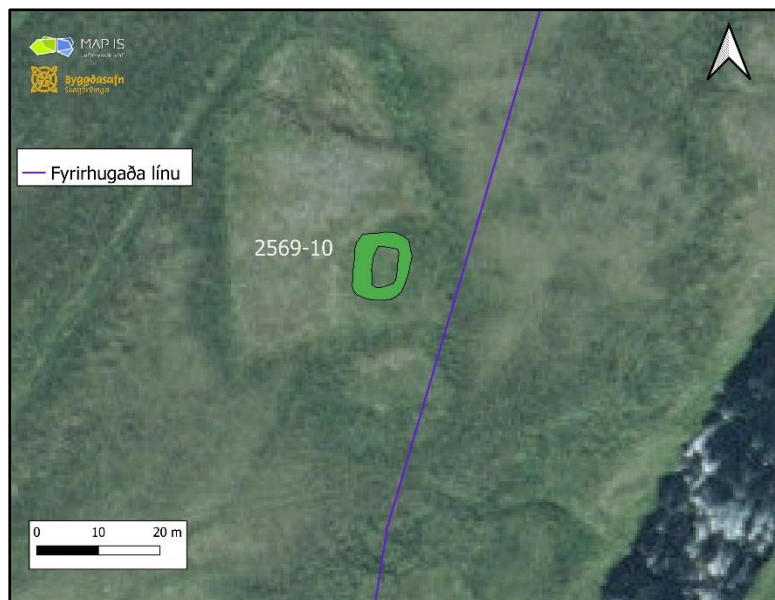
Staðhættir

Tóftin er um 770 NA af íbúðarhúsinu á Stóru Brekku og um 60m vestan við Fljótaá.

Lýsing

Tóftin er um 9m x 10m að utanmáli og er grasi gróin.

Veggirnir eru 2m á breidd og um 60cm á hæð.

Mynd 11. 2569-10.

Stóra Brekka 2569-11

Hlutverk: Heytóft

Tegund: Tóft

Hættumat: Hætta – 17m vestan við fyrirhugaða línu

Staðhættir

Tóftin er um 690m SA af íbúðarhúsinu á Stóru Brekku og um 180m vestan við Fljótaá.

Lýsing

Tóftin er um 3,5m x 7m að

utanmáli og er grasi gróin. Veggirnir eru allt að 1m á breidd og um 60cm á hæð.

Mynd 12. 2569-11.

Aðrar Upplýsingar

Ónefnt fornþýli er í svæðinu. Nokkrar minjar eru á svæðinu vestan við línuna og verður að fara varlega í kringum þær. Í Byggðasögu Skagfjarðar segir: „**Ónefnt fornþýli**. Um það bil 80 metrum norðan við Berglandsmerki og 450 metra neðan við veg er hólott graslendissvæði með all nokkrum tóftum, sem benda óvirkilega til fornþýlis, a.m.k. sex talsins. Á svonefndum Syðra-Laugarhóli, þar sem hæst ber, er bæjartóft, um 8x11 m að stærð og er margskipt. Aðaldyr eru til austurs frammi á brekkubrún en annar inngangur gagnstæður til vesturs...Bæjartóftinni hefur þó sýnilega verið raskað. Væntanlega hefur hún verið notuð sem heystæði...Engar skráðar heimildir er að finna um þetta þýli eða nafn á því“ (2019, bls. 61).

Bergland

Minjar eru við fyrirhugaða streng í landi Berglands. Stekkur er í hættu.

Bergland 2569-12

Hlutverk: Óþekkt

Tegund: Dæld

Hættumat: Engin hætta - Búið að slétta úr minjum

Staðhættir

Dældin er í túninu, um 250m NA af íbúðarhúsinu á Berglandi og um 35m vestan við Fljótaá.

Lýsing

Dældin er um 2m að þvermál.

Bergland 2569-13

Hlutverk: Stekkur

Tegund: Tóft

Hættumat: Mikil hætta –
1,5m austur af fyrirhugaða
línu

Staðhættir

Tóftin er um 260m SA af íbúðarhúsinu á Berglandi og um 30m vestan við Fljótaá.

Mynd 13. 2569- 13, horft til SA.

Lýsing

Tóftin er um 12m x 14,5m að utanmáli, liggur NA-SV, og er grasi gróin. Veggirnir eru um 2,5m á breidd og um 60cm á hæð. Inngangurinn er í NV.

Stóra Þverá

Minjar eru við fyrirhugaða streng í landi Stóru-Þverá. Mögulegt bænhús og því hugsanlega kirkjugarður í hættu.

Stóra Þverá 2569-14

Hlutverk: Bænhús

Tegund: Heimild

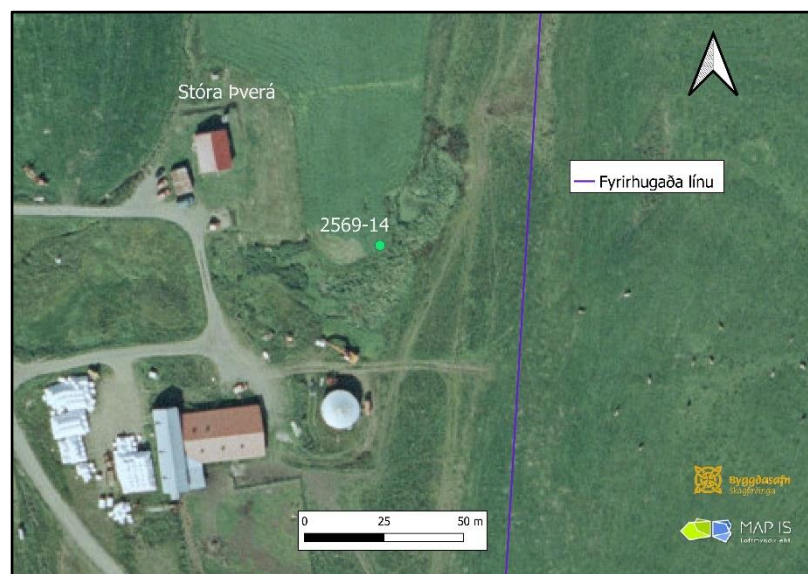
Hættumat: Lítil hættu – 45m
vestan við fyrirhugaða línu

Staðhættir

Bænhúsið var sagt vera um 45m vestur af fyrirhugaðri línu en staðsetning þess er óþekkt.

Lýsing

Sést ekki. Svæðið er blautt og það er líka mýri.

Mynd 14. 2569-14.

Aðrar Upplýsingar

Í Byggðasögu Skagfjarðar segir: „Þverákirkja. Tínið beint niður undan fjósinu og fjárhúsunum heitir Kirkjuvöllur. Nær íbúðarhúsinu er talið að hafi staðið bænhús það sem nefnt er í Jarðbókinni 1709. Þar segir: „[bænhúsið] af fallið fyrir manna minni, sjást þess og merki nokkur.“ Að sögn

Mynd 15. Mögulegt kirkjustæði, horft til SA.

Óskars bónda er álítið að kirkjan hafi staðið nokkuð norðaustan við fjósið. Þar er óræktarblettur og hefur lítið verið hróflað við því landi en ekki ber á minjum á yfirborði. Gegnum Kirkuvöllinn var grafið 1974-1975, þegar niðri virkjunin í Fljótaá var gerð, aðrennslisrör hennar liggur neðst um völlum. Jón Norðmann prestur á Barði (1849-1877) segir í bók sinni, Allrahanda, frá Illuga presti sem bjó á Fossi hjá Skeið og þjónaði kirkjunni að Stóra-Þverá“ (2019, bls. 82).

Skeið

Engar minjar fundust innan 15m fyrirhugaða streng í landi Skeiðs.

Heimildaskrá

Ný jarðabók fyrir Ísland. bindi. Kaupmannahöfn: J. H. Schultz, 1861.

Hjalti Pálsson. *Byggðasaga Skagafjarðar. Holtshreppur. Níunda bindi.* Sauðárkróki: Sögufélag Skagfirðinga, 2019.

Örnefnaskrár

Örnefnaskrár Berghylur í Fljótum. Margeir Jónsson. Örnefnastofnun Íslands. Örnefnastofnun Íslands.

Örnefnaskrár Minna-Holt. Örnefnastofnun Íslands.

Örnefnaskrár Skeið í Fljótum. Margeir Jónsson. Örnefnastofnun Íslands. Örnefnastofnun Íslands.

Örnefnaskrár Slétta í Fljótum. Margeir Jónsson. Örnefnastofnun Íslands.

Örnefnaskrár Stóra-Brekka. Örnefnastofnun Íslands.

Örnefnaskrár Stóra-Holt í Fljótum. Margeir Jónsson. Örnefnastofnun Íslands.

Örnefnaskrár Stóra-Þverá í Fljótum. Margeir Jónsson. Örnefnastofnun Íslands.

Túnakort

Túnakort Berghylur. Þjóðskjalasafn Ísland.

Túnakort Minna-Holt. Þjóðskjalasafn Ísland

Túnakort Skeið. Þjóðskjalasafn Ísland.

Túnakort Slétta. Þjóðskjalasafn Ísland.

Túnakort Stóra-Brekka. Þjóðskjalasafn Ísland.

Túnakort Stóra-Holt. Þjóðskjalasafn Ísland.

Túnakort Stóra-Þverá. Þjóðskjalasafn Ísland.

Fylgiskjöl

Fornleifar í Fljótum – hnitaskrá

Númer	Jörð	Hlutverk	Tegund	Aldur frá	Aldur til	Ástand	Hættumat	Fjarlægð frá línu	Austun	Norðun
2569-1	Slétta	Óþekkt	Leið	800	1900	Greinanleg	Hætta	12m	499005	616168
2569-2	Slétta	Óþekkt	Leið	800	1900	Greinanleg	Hætta	17m	498952	616063
2569-3	Slétta	Skáli	Tóft	800	1100	Illgreinanleg	Mikil Hætta	1m	498991	615533
2569-4	Slétta	Óþekkt	Tóft	800	1500	Illgreinanleg	Hætta	8,5	499019	615491
2569-5	Slétta	Fjárhús?	Tóft	1300	1900	Greinanleg	Mikil Hætta	beint í gegn	499016	615464
2569-6	Slétta	Óþekkt	Tóft	800	1500	Illgreinanleg	Mikil Hætta	1,5	499029	615433
2569-7	Slétta	Túngarður	Garðlag	800	1900	Greinanlegt	Mikil Hætta	beint í gegn	499041	615375
2569-8	Slétta	Óþekkt	Garðlag	800	1900	Greinanlegt	Mikil Hætta	beint í gegn	499083	615250
2569-9	Slétta	Óþekkt	Þúst	800	1900	Illgreinanleg	Mikil Hætta	50cm	499091	615210
2569-10	Stóra-Brekka	Stekkur?	Tóft	1500	1900	Greinanleg	Hætta	9m	499096	614619
2569-11	Stóra-Brekka	Heytóft	Tóft	1500	1900	Greinanleg	Hætta	17m	499069	614196
2569-12	Bergland	Óþekkt	Dæld	800	1900	Illgreinanleg	Engin hætt	7m	499078	613757
2569-13	Bergland	Stekkur	Tóft	1500	1900	Greinanleg	Mikil Hætta	1,5m	499031	613326
2569-14	Stóra-Þverá	Bænhús	Heimild	1100	1800	Sést ekki	Lítill hætt	45m	498907	612548

